

TUMSAS ATGRIEŠANĀS

30. maijs 2025

ZANE RADZOBE

Teātra kritiķe un zinātniece

RECENZĪJA PAR LATVIJAS NACIONĀLĀ TEĀTRA IZRĀDI "SMILŠU CILVĒKS" RALFA LIEPAS REŽIJĀ

Reiz, kad kritiķi pārmeta Edgaram Alanam Po, ka viņš seko vācu modei un ievazā dzīvi apliecinošajā, veselīgajā amerikāņu kultūrā visādas šausmas un perversijas, Po esot atcirtis: šausmas nav no Vācijas, šausmas ir no dvēseles. "Vācija", par kuru šai jaukajā anekdotē strīdas tās varoņi, ir izcilais vācu rakstnieks Ernsts Teodors Amadejs Hofmanis jeb jaunākās Latvijas Nacionālās teātra izrādes "Smilšu vīrs" teksta autors. Un par viņu der šo to zināt, lai varētu novērtēt, cik laba debija režijā izdevusies Latvijas Kultūras akadēmijas pagaidām vēl studentam Ralfam Liepam.

Ar Hofmani 21. gadsimtā ir sarežģīti. Pilnīgi pieļauju, ka viņš plašākai publikai ir nezināms, lai gan ir tulkots latviski un viņa fantasmagoriskā pasaule spēj apburt visdažādāko vecumu un dzīves pieredžu interesentus. Tomēr tas vien, ka Hofmaņa darbi nav skolu programmās, nenozīmē, ka tie nebūtu būtiski arī šodien. Pat visneuzmanīgākie kultūras patērētāji būs saskārušies ar viņa mantojumu, iespējams, to pat neapjaušot. Vai nu tā būtu Ofenbaha opera, Po, Freida pētījumi, *Metallica* vai komiksi, kuri nesen pārtapuši *Netflix* seriālā, – Hofmanis ir klints, no kuras turpina izlauzties aizvien jauni un jauni avoti.

“Smilšu cilvēks” pirmo reizi izdots 1817. gadā, un tam ir vairākas tēmas. Stāsts sākas vēstulēs. Natanaēls uztic senam draugam Lotāram, savas līgavas Klāras brālim, traumatiskas atmiņas par bērnību – laiku, kad bērna acīm paveras pieaugušo pasaules priekšgars un zēns tajā ierauga šausmas. Cik no atmiņām ir īstas, cik murgainas iztēles dzemdinātas, kurš pateiks, bet fakts paliek fakts: Natanaēls tēva nāvē vaino advokātu Kopēliusu, ko kādā naktī ieraudzījis kā briesmoni – Smilšu cilvēku, kas zog bērnu acis, izraujot tās no dobumiem. Un tagad, jau pieaugušā vecumā, viņam šķiet, ka Kopēliuss ir atgriezies, izliekas par ceļojošu brillu tirgotāju Kopolu un apdraud viņa mieru un laimi.

Hofmanis spēlējas ar stāstītāju personām, objektīvo un subjektīvo vēstījumu, izpludinot robežas starp reālo un iztēloto – vēstulēs dažādi tēli pauž brīžam pat pretējas perspektīvas, tad darbībā iejaucas “autors” un turpina vēstījumu it kā no malas. “Smilšu cilvēks” ir stāsts par vājprātu, apsēstību; arī par dabiskā un mākslīgā robežām, jo viena no stāsta personām izrādīsies, teiksim, robots (lai gan līdz šī vārda izgudrošanai paies vēl simts gadi, jāsagaida Karela Čapeka “R.U.R.”). Bet visbūtiskākā “Smilšu cilvēkā” tomēr ir acu jeb redzēšanas tēma.

Hofmanis ir romantiķis, un es ceru jūs neaizvainot, atgādinot, ka tas nebūt nenozīmē romantiku. Romantiķi reizēm ir pat uzkrītoši neromantiski, skarbi, ironiski, dzēlīgi, vismaz pret to, ko pasaulē uzskata par neīstu. Viņi pasauli redzēja sašķeltu, un tikai pēkšņas atklāsmes vai pārdzīvojuma iespaidā spēja saskatīt, kā ikdienībai noslīd plīvurs un skatam paveras... jā, ļoti bieži dīvainais, groteskais, šausmīgais. Bet – pretēji mietpilsoniskai ikdienas sakārtotībai – īstais, dzīvais.

Natanaēlu tāpēc mēdz interpretēt pat galēji atšķirīgos veidos. Freids, piemēram, par viņu raksta kā par piemēru, kad nepārvarēta trauma liek zaudēt saikni

ar realitāti, nonākot fantāziju varā; tātad akcentējot slimības naratīvu. Kopēliusu var uzskatīt arī par varoņa paša tumšāko dziņu emanāciju, ēnas arhetipu, ja vēlaties. Liepa savukārt izrādē akcentē to lasījumu, kas, man liekas, ir tuvāks paša Hofmaņa versijai (lai gan īstenībā jau stāstā, protams, slēpjas visas), – proti, kāda tad ir pasaule, kuru Natanaēls ierauga.

Izrāde ir kursa darbs, tāpēc, man liekas, īpaši jāizceļ, cik mākslinieciski pilnvērtīga tā ir, turklāt – un tas Latvijas teātrī gadās retāk – intelektuāla. Liepa pārlicina, ka viņš Hofmanī patiešām ir iedziļinājies un saprot, par ko runā, turklāt nevairoties no brīvām asociācijām un paša skatījuma. Izrāde tīši vai netīši piesātināta ne tikai ar Hofmaņa teksta nozīmēm, bet arī ar atsaucēm uz darbiem, kas nākuši pēc viņa. Piemēram, Hofmani nemēdz saistīt ar zinātniskās fantastikas vēsturi, tomēr Lauras Siliņas Olimpijā ir iespējams saskatīt nospiedumu no neskaitāmiem androīdiem, kas 20. un 21. gadsimtā pašu gribas vai radītāju iedomu dēļ ir tiekušies pārkāpt robežu starp mehānisko un dabisko, mēģinot saprast, ko tad īsti nozīmē dzīvot. Jau tā nozīmēm blīvais teksts kļūst par impulsu gandrīz vai meditācijai par Rietumu kultūras tēmām un tēliem.

Nacionālā teātra aktieri, iespējams, praktisku iemeslu dēļ gandrīz katrs spēlē pa vairākām lomām, tomēr arī šie salikumi ir zīmīgi. Sastatīšana pati par sevi ir analītisks paņēmieni, un fakts, ka Laura Siliņa iemieso kā Māti, tā Olimpiju, Egons Dombrovskis ironizē Tēva un profesora Spalancāni lomās, bet visi Natanaēla draugi saplūst vienā Kristapa Kristera Ozola iemiesotā tēlā, droši vien dos domu barību arī Freida analīžu cienītājiem. Kopēliusa un Kopolas dubultlomu, ko Uldis Anže veido salīcis, groteskā kustībām, diktē jau stāsts pats. Bet Ulda Siliņa Natanaēlam un Madaras Reijeres Klārai režisors piešķīris pa akcentam, kas mirklī ļauj ieraudzīt tēlu

pretrunīgumu. Pavērojiet, kādā secībā saģērbies Siliņa Natanaēls! Padomājiet, kāpēc Reijeres Klāras balss skan tik mehāniski un agresīvi!

Tas, kas man izrādē patika vislabāk, ir tās neviennozīmīgums. Siliņa varonis droši vien patiešām ir traks, bet vai tas nozīmē, ka viņš neredz? Ko un kā pasaulē vispār ir iespējams ieraudzīt un saprast? Šīs tēmas risinājumā Liepam lieliski ir palīdzējušas scenogrāfe Annemarija Ščegoļova, kura Jaunās zāles telpu piepilda ar pārvietojamiem širmjiem, puscaurspīdīgām sienām un dažāda veida konstrukcijām, kurās tapt ieslodzītam un no kurām lauzties laukā, kā arī horeogrāfe Sintija Skrabe, kuras darbā mehāniskā un dzīvā attiecības atklājas paradoksālā risinājumā. Pārsteiguma efektu nelaupīšu, tikai piebildīšu, ka Hofmanis, manuprāt, būtu gandarīts.

Tomēr izrāde ir kas vairāk par tikai intelektuālu vingrinājumu. Acīmredzot romantisma pasaules izjūta mūsu laikam ir ļoti tuva, un tas, kur slēpjas patiesās šausmas – slēptajās tumsas kabatās vai izgaismotajā virskārtā –, ir liels jautājums. Kas zina, kā ir – vai lietu dabu ierauga tikai trakie, vai arī – nav iespējams nesajukt, ja esi to ieraudzījis... Kā kritiķei man gan nākas piebilst (un to apliecina arī dažu noklausītu sarunu fragmenti pēc izrādes), ka skatītāji, kuri ar Hofmaņa kontekstu vai vismaz stāstu pirms tam nav pazīstami, izrādē saprot maz. Bet šajā gadījumā es atļaušos nekautrēties no savām zināšanām. Īpaši tāpēc, ka man liekas – svarīgākais tomēr ir, lai māksliniekam būtu, ko teikt; pārējo jau var iemācīties.